

Велич Тараса Шевченка

Володимир Погребенник,

*доктор філологічних наук, професор,
віце-президент Академії наук вищої освіти,
завідувач кафедри української літератури*

*Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

Статтю присвячено творчій величі спадщини Т.Шевченка, що піднесла високі ідеали гуманізму, волі, добра й краси, висвітленню ідейної та естетичної потужності, новаторства його класичних текстів.

Ключові слова: *велич, поезія, гуманістичний ідеал, краса, новаторство.*

Тарас Шевченко – поет-національний пророк, голос народного сумління, духовний батько українства, творець традиції літературної праці як подвигу, заклику, пророцтва. Найпереконливішу оцінку величі Шевченка дав Іван Франко у відомих словах про сина мужика, який зріс на володаря у царстві Духа, кріпака, що став велетнем у царстві людської культури, та самоука, котрий вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Творча велич митця полягає у тім, що його неповторний художній світ наскрізь перейнятий ідеями волі, добра і справедливості, релігійним чуттям, є людиноцентричним і найтісніше пов'язаним з історією. Неоціненна спадщина Кобзаря – це національна святиня, Новий Заповіт українському народові і вселюдству.

Тарас Шевченко, народившись на княжій Звенигородщині, волею провидіння поєднав у собі східно- й західноукраїнську кров (від матері Катерини Бойко, рід якої походив із Карпат). Тобто волею Провидіння він був рокованим стати великим співцем нової і вільної української родини, великим соборником. У Вільно 16-літнім юнаком, закоханим у молоду модистку Ядвігу, він під час повстання поляків усвідомив найвищу гідність, із якою народ зривається з рабських колін виборювати волю і долю, що згодом перейшло у творчість.

Північна столиця не стала в біографії Шевченка, на відміну від Гоголевої, місцем зросійщення. Дуже селянське здоров'я духу гайдамацького нащадка спричинилося до того, що Петербург стимулював «його потужну національну суть» (Є. Маланюк). На крилах волі він перелетів із брудного ширяєвського піддашся у чарівні зали Академії мистецтв, став одним із улюблених учнів знаменитого К.Брюллова, згодом першим у Росії академіком гравюри. Творча велич митця виявилась і у тім, що він став геніальним синтетиком – поетом у малярстві й найкращим художником слова у красній словесності.

Шевченків світогляд набув рис ренесансного «людноцентризму» – тієї гуманістичної філософії, котра ставить людину в центр світу, підпорядковує її потребам культуру, природу. Ідея свободи людини і нації запалила в творчості Т.Шевченка, страшного всякій антиукраїнській владі, «непереможне сонце волелюбства» (М. Рильський). Митець був оригінальним мислителем, він заснував у літературі традицію самозреченої любові до України, виступив речником довіч-

них істин, що не завше покривалися християнським ідеалом, розкрив протилежність «духа істини» й російських порядків. Розпізнавши добре самодержавну дійсність, Шевченко визнав її аморальною, винною в несправедливостях і нещастях народів. Навіть припустив: найкраще державі було б не мати ніякої політики. «Пізній» Шевченко молитовно вимрював настання на землі золотого віку доби братолюбія, «єдиномислія» українців. Митець відкидав усілякі зло і «моральну гидоту», до котрої зараховував і дрібноту людських пристрастей, і рабську покірність лицарських нащадків у ярмі, лакейство і безбожництво матеріалістичних «напівлюдей». Поряд із кодексом правди наймаркантішою семою творчості Т.Шевченка стали «антропоцентрична релігійність» (Дм. Чижевський), патріотична свідомість і національна воля. Ще у передмові до «Кобзаря» (1847) Шевченко наголосив етноментальну окремішність українців, визначив культурну програму нації: не зважати «на москалів», їх кпини й глузування та спокійно писати по-своєму. Адже не тільки у них народ і слово, а і в українців. Так творець української модерної нації протиставився тодішнім письменникам-малоросам, котрі вважали себе «сынами отчизны общей» – Російської імперії. Їм на протигагу Тарас Шевченко запорукою успішного розвитку нашої культури засадничо визначив її українськість і рідномовність, відпорність на ворожі духом чужі впливи.

Велич Шевченка виявилася й у тому, що задовго до доби модернізму він культивував як серцевинне поняття своєї естетики – Красу. Сприйняти її, нетлінну, як вияв Божої благодаті, писав він, не дано матеріалістичній «напівлюдині». Засобом осягнення нездеформованої краси, що ошляхетнює душу, є, на його думку, природність, одухотвореність, правдива простота. В церковних співах Т.Шевченко любив мотиви, які підносять угору серця. Кобзарські думи він високо ставив за те, що вони піднесені, прості й прекрасні. Не визнавав солодковатості й розманіженості в мистецтві, протиставляв їм Плутарха і лицарський епос В.Скотта. Поет не сприймав як неприродні й антиестетичні вияви візантійсько-суздальського схематизму ікони церкви св. Юрія в Нижньому Новгороді, архієрейську великодню службу в Кремлі – невідповідні, на його думку, ідеї добра і чистоти, гармонії та красі справжнього християнства. Критичне ставлення до малярського академізму мюнхенської і російської шкіл було у Шевченка викликане ненатуральною малопривабливістю

«парсун», дистанційованістю їх від живого «усміненого мистецтва». У власній поезії митця ці естетичні настанови втілились у віднайденні в людині (ясна річ, гідній і гармонійній) краси до меж божественних, у Богові – рис людського; у пошуках правди в людині й світі.

Його перша збірка «Кобзар», за словами П.Тичини, внутрішнім змістом своїм без краю величезна; вона своєю появою спричинилася до «грандіозного зрушення» у літературі, українській історії, всьому житті нашої. Відважно експериментальна, творчість Шевченка охопила думкою козацьку славу і могили минулого, перспективу розпрявлення рідним народом, як Яремою Галайдою, вільних крил. Вона стала запаленням поетичного світла, при якому зробилося «видно по всій Україні, куди... кожен мусить простувати» (П. Куліш). Шевченко створив власну, найпродуктивнішу, традицію на засадах творчої індивідуалізації Біблії, фольклору, національної історії, натхнення і творчої фантазмагорії. У період «трьох літ» до них додалася критика морального ренегатства, дійшли апофеозу українське слов'янофільство («Єретик»), згодом підхоплене М.Драгомановим, романтичний націоналізм («Великий льох», «Розрита могила»), сатиричні інвективні обертони («Гоголю», «Сон», «Кавказ»), тема харизматичності материнства-подвигу («Наймичка»). Так Шевченко своєю вогненною поетичною правдою поділив усіх українців «на живих і мертвих» (П.Куліш). У його серці акумулювалось горе за Україну за цілі століття: так живо відчув недолю Батьківщини, як мало хто відчуває сучасність, влучно писав М.Чалий. У цьому – нев'януча велич Поета.

З пісків Азії «селянський король» (Юрій Липа) повернувся дочасно зістареним. Шевченко втратив здоров'я, але не чоловічу хоробрість, потужний дух, силу національної опірності. Про це говорять епістола до кубанського козачого отамана Я. Кухаренка, якому Шевченко гостро дорікнув за єдиний русизм у листі (той, мовляв, «доценту побусурменився»); а ще наведене П.Зайцевим свідчення художника Г.Честахівського, який занотував слова Тараса про те, як «поганець-москаль топче його [український народ. – В. П.] личаком калюжним і сам не знає, паскуда, яке добро нівечить». Зважимо й на Шевченкову науку українцям: «сонний мозок ваш зводить на вас і весь козацький народ горе й веде до згиби. Самі підставляєте москалеві ноги, щоб надівав вам важкі пуга, залізні кайдани, й гнете шиї, щоб запрягав вас у віковичную цугу. Ось подождіть трошки, тільки дайтеся москалеві запрягти вас в шори та в вбори, а тоді вже, поки світа сонця, він буде вашим погоничем, а ви – поводитарі чужого тягла» [1, 274].

Громадянська поезія Шевченка останнього періоду показує: поет над усе прагнув відродження, оновлення батьківщини. Натхненний пророк-візіонер, він провістив у передсмертному вірші «Бували воїни й військовії свари...» крах російського царату і звільнення України від колоніального ярма. А щоб так і сталося, Шевченко не тільки гартував пророчє слово, а й уклав український «Буквар». Виданий на початку 1861 р., він випередив час етнодидактичною єдністю морального, етичного, релігійного виховання й освіти у найтіснішому зв'язку з національною традицією, наголосив заповітний ідеал братолюб'я («Чи є що краще, лучче в світі, / Як укупі жити, 3 братом добрим добро певне / Пожити, не ділити?»), підхоплений І.Франком у «Притчі про життя» й ін. творах. «Буквар» став «дорогоцінною лептою у справу національного відродження» (П. Зайцев), ознаменував перевагу добротворящої Книжки над революційною сокирою, й у цьому теж полягає велич Т.Шевченка.

Після виходу «Букваря» Шевченко планував видрукувати арифметику, етнографію і географію ціною п'ять копійок, а українську історію – то й десять. Він щиро сподівався на Божу допомогу в тому, щоб це «мале» діло зробити: тоді, може, «велике б само зробилося». Як бачимо, мислитель глибоко усвідомлював важливість «малої» справи впотування народу безцінними знаннями та прямий зв'язок таких справ із реалізацією великого діла визволення України. Та хворє серце генія навіки зупинилося в Петербурзі вдосвіта 26 лютого (ст. ст.) 1861 р. Миттєва смерть спостигла його на порозі майстерні, до якої він спускався зі спальні. Тут додамо: власного помешкання академік гравірування не мав, та людиною зовсім бідною не був, хоча такі стереотипи побутують і досі. Серед описаного по смерті майна митця – кишеньковий золотий годинник фабрики Тобіаса, інші коштовні вироби, гравюри, в т.ч. оригінал Рембрандта, одяг «малороссийский мужской», меблі, посуд, приладдя для малювання і гравірування, навіть жіночі й дитячі речі. Та найбільшою коштовністю, успадкованою не лише його братами, стали безцінні художні твори Шевченка, його малярські роботи, високий лет думки мислителя. Величчю вже навіть тим, що він поставив два прості запитання: «Коли ж життя і чому не тепер?» та «Чому ви продовжуєте жити так, як живете?», відповідь на які шукаємо досі.

Домовину покрили червоною китайкою – «заслугою козацькою», та вона у день похорон потемніла під сніговим дощем, наче знаменуючи безрадїсну смерть на чужині у холодній казенній хаті. Відданням останньої шани тому, хто вчив «правди святої животворящої», стали промови над труною, велелюдні прощання з тим, чие тіло не виявило ознак тління при відкритті свинцевої труни! У Києві біля церкви Різдва Христового, прощальне слово про тернисту долю кожного, хто стає служити народові, виголосив М. Драгоманов. А 22 травня прах Шевченка впокоївся на Чернечій горі біля Канєва, доставлений туди на руках місцевої молоді. Ця висока могила – символ і святиня, куди триває народна проща, навіть за воєн і окупацій. Майже такі самі могили у пам'ять Пророка насипав народ у 1914 рік сторіччя Шевченка, втім у моему рідному прикарпатському містечку Косові. Жоден інший геніальний письменник не витворив такого культу, як Шевченко серед українців, – утім Роберт Бернс серед шотландців.

Велич митця, актуальність його спадщини прекрасно охарактеризував Іван Франко, порівнявши Шевченка з великим факелом із українського воску, що світиться найяскравішим і найчистішим «вогнем європейського поступу, з невгасимим світільником, що освітлює весь новітній розвиток української літератури. Новаторською стала і наукова рецепція М. Драгоманова Шевченка як епохального прояву в історії громадської думки в Україні завдяки ідеалам волі та науки. Кобзар піднесений Драгомановим на високий п'єдестал як один із небагатьох, які будили людські почуття та огиду до насильств людини над людиною в одну з найтяжчих епох нашої історії. У баченні Драгоманова республіканець і демократ, речник козацького сепаратизму від Росії Шевченко, який був «і душа-чоловік», і великий розум, і глибоко «громадський чоловік», найдалі пішов у думках про національну волю держави і громади, своїх народу і країни. Об'єктивне зіставлення Драгомановим ідейних засад Пушкіна і Шевченка склалося на користь другого, що не оспівував царських російських загарбників, а, навпаки, зумів по-людськи поставитись і до «диких черкесів» («Кавказ»), і до «жидівки» (У Вільно, городі

преславнім»). А гарячі думи та біблійний містицизм Шевченка стали для Драгоманова доказом того, що й українські традиції можуть існувати поряд із «лучшими ідеями віку нашого».

На гідних переємників Тарасової кобзи зросли Степан Руданський і Василь Стус, Богдан Лепкий і Василь Симоненко, Леся Українка і Ліна Костенко, гроно інших співців. Величезною є перекладна й оригінальна Шевченкіана, творена багатьма мовами світу, та в жодній європейській мові нема слів, щоб передати український Дух, який Шевченко зробив безсмертним.

На жаль, у ХХ ст., крім пошанної, тієї, що визнає велич Генія, оформилися й профанні тенденції – намагання скинути Шевченка з п'єдесталу (футуристи), «спрямити» й баналізувати (фальсифікації радянської доби) чи й спалювати національну святиню, Слово і Долю найбільшого з українців (спекуляції борзописців). Наприклад, один із них в «інтелектуальному трилері» «Вурдалак Тарас Шевченко» поміж іншим кинув йому тяжке звинувачення у расизмі й ксенофобії. Так, Шевченка, приятеля негритянського трагіка Айри Олдріджа, який і намалював його (дещо дивно для расиста, чи не так?) ошельмовано на підставі рядків «Кавказу», свідомо висмикнутих з контексту та потлумачених перекручено. Ось вони: «Продаєм / Або у карти прогаєм / Людей... не негрів... а таких / Таки хрещених... но простих». А ось і їх інтерпретація: Шевченко, мовляв, не вважає негрів за людей, а отже він – справжній расист.

Відповідь на це почнемо з елементарної істини: не слід ототожнювати мовну партію збірних сил російського самодержавства, звідки висмикнуто наведену цитату, з «голосом» і свідомістю автора. Такі речі мав би знати, апелюючи до художнього тексту, навіть недовчений журналіст. Отож цитований монолог саморозкриття, що непомітно переростає у самовикриття сил царської реакції, жодною мірою не відбиває світоглядних переконань Кобзаря, симпатика визвольних рухів усіх народів, підписанта протестного листа проти єврейських погромів у Росії. Ці рядки й увесь фрагмент тексту є в дійсності критичним оскарженням існуючих практик потоптання людських прав кріпаків у тій самодержавній Росії, в яку

Статья посвящена творческому величию наследия Т.Шевченко, возвысившему идеалы гуманизма, свободы, добра и красоты, освещению идейной и эстетической мощи, новаторства его классических текстов.

Ключевые слова: величие, поэзия, гуманистический идеал, красота, новаторство.

The article is dedicated to the creative greatness of T.Shevchenko's heritage, which has higher raised the ideals of humanism, freedom, goodness and beauty. It covers the ideas and aesthetic power, innovation of his classic texts.

Key words: greatness, poetry, humanistic ideal, beauty, innovation.

закоханий липовий «шевченкознавець» Бузина. Фраза «Людей... не негрів...» (і далі) коректно прочитується насправді так: білі кріпосники у Росії програють у карти не чорношкірий люд, як плантатори у США, а своїх-таки земляків, посполитих християн. Тобто люди для Шевченка – це і чорні кольором шкіри язичники, і засмагли підданці панів українські кріпаки, і навіть самі білошкіри пани, яких мав надію усовістити поет.

Насправді творчість Тараса Шевченка є «величний храм Любові до сім'ї людської» (В.Самійленко), що належить всій Україні і буде «промовляти за неї вічно» (П.Куліш), естетичний експеримент, що випередив свій час. У дзеркалі поезії Шевченка постають, дозвольте мовити віршем, «прадідів битви за нашу свободу, / Лицарська смерть у нерівнім бою, / Славні обличчя героїв народу, / Що захищали країну свою. / Знали звитяжці єдину лиш долю – / Муку у царстві снігів чи пісків, / Що гартувала їх силу і волю / В чеснім борінні за землю батьків. // Так пломеніють для кожного серця / В сагах священних далеких віків / Горді наймення козацьких нащадків, / Подвиг твоїх і моїх земляків. // Ймення того, хто здійняв переможно / Жовто-блакитне знамено до зір, / Нам забувати з тобою не можна – / Тарас це Шевченко, поет-проводир».

Тож, підсумуємо, велич митця полягає у тому, що його спадщина – це «велика книга мудрості, книга любові до України» (В.Стефаник). Його висока художність належить періодові вищої культурної цивілізації вселюдства. І який ревний жаль, що ми ніколи не побачимо цю людину, яка прорвалася до самої серцевини таїни і спалахом геніального хисту висвітлила громадянське життя і глибину світлої радості від мрії про оновлення світу. Він, Деміург, створив свій неповторний світ, з людьми, що існують не лише у міфах і легендах, а й у часі, просторі, історії. Цей світ – із власною архітектурою й релігією, з рослинами й тваринами, це цілий океан, яким можна й просто необхідно пливати до нових відкриттів і незнаних обріїв – адже *navigare necesse est!*

Література

1. Цит. за: Зайцев Павло. Життя Тараса Шевченка. – К.: Мистецтво, 1994. — 316 с.